

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

УДК 340.6

Н. І. Клименко, доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права, кримінального
процесу та криміналістики Європейського університету

ПРИНЦИПИ, ФУНКЦІЇ ТА ЗАВДАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТОЛОГІЇ

Наведено поняття, принципи та функції загальної теорії судової експертології, розглянуто види завдань та їх класифікацію відповідно до визначення якостей та ознак об'єктів, проаналізовано залежність завдань від методів і методик експертного дослідження.

Ключові слова: судова експертологія, наукові закони, принципи, функції, класифікація, об'єкт.

Приведены понятие, принципы и функции общей теории судебной экспертологии, рассмотрены виды задач и их классификация в соответствии с определением свойств и признаков объектов, проанализирована зависимость задач от методов и методик экспертного исследования.

Ключевые слова: судебная экспертология, научные законы, принципы, функции, классификация, объект.

The concept and principles of the general theory of forensic expertology are given, its functions, types of problems, their classification, are associated with the definition of properties and attributes of objects, their dependence on methods and techniques of expert research is considered.

Key words: forensic expertology, scientific laws, principles, functions, classification, an object.

Закони виражають відношення або зв'язок явищ, що охоплюються теорією. Закони, які входять у теорію, розкривають її принципи (під принципами в теорії пізнання розуміють основоположний початок, вихідний пункт якої-небудь концепції, те, що лежить в основі певної сукупності знань) [1].

У науковій теорії принцип становить її корінну основу, навколо якої синтезуються всі її поняття, судження, закони, розкриваючи, обґрунтовуючи і розвиваючи цей принцип. Причому принципами можуть бути різні компоненти наукового знання, що визначається різницею методологічних завдань [1].

Принцип — це основний закон будь-якої теорії (науки, вчення тощо), що за формою є певним узагальненням знання. Деякі автори, прирівнюючи принципи до законів, зазначають, що вони діють об'єктивно і лише розуміють процеси пізнання [2].

Визначаючи основний зміст теорії, принцип стоїть на більш високому ступені в її структурі ніж головні поняття, судження, закони, що залежать від основного принципу теорії.

Закон — це форма принципу. Закони характеризують наукові принципи стосовно певної діяльності. Принципи судової експертизи розглядали в своїх працях українські та зарубіжні вчені С. Ф. Бичкова, Т. В. Вікторова, А. І. Вінберг, В. М. Галкін, А. В. Дулов, В. К. Лисиченко, Н. Т. Малаховська, О. Р. Россінська, М. Я. Сегай, В. К. Стринжа тощо.

Так, А. І. Вінберг і Н. Т. Малаховська до принципів судової експертології спочатку відносили:

- принцип оптимального використання всієї доказової інформації, яка є в об'єкті;
- принцип комплексності, який під час дослідження об'єкта об'єднує необхідну сукупність сучасних методів і технічних засобів відповідно до вимог науково-технічного прогресу.

Пізніше вчені сформулювали універсальний принцип судової експертології, а саме: «...теоретичне об'єднання основних концепцій предметних експертних наук повинно здійснюватися на основі самої експертології».

М. Я. Сегай та В. К. Стринжа також віднесли до наукових принципів судової експертології принцип комплексності — «умову адекватного пізнання як загального предмета судової експертизи, так і предмета окремих галузей знань, які вивчають закон пізнання зв'язків взаємодії конкретних об'єктів судової експертизи, можливість вирішення широкого кола експертних задач» [6].

С. Ф. Бичкова виокремлює інші принципи, яким притаманні методологічні та логічні ознаки:

- отримання на основі спеціальних знань кримінально-релевантної інформації та її перекодування в доступну для адресата доказування форму;
- оптимальне використання під час розробки наукових основ експертології дослідження інформації про подію злочину;
- об'єднання положень загальної теорії судової експертизи і судово-експертних галузей наукового знання на основі методики експертного аналізу різних видів злочинів [2].

Р. С. Белкін, визначивши принципи загальної теорії криміналістики, сформулював принципи загальної теорії судової експертології, під якими слід розуміти «исходные положения, которые определяютgnoseологическую направленность экспертной деятельности». На його думку, немає специфічних принципів конкретних наук, а є застосування загальних принципів науки до пізнання специфічного предмета [3].

Зрозуміло, що принципи судової експертизи не повинні суперечити принци-

пам'яті материнських наук, тобто мають бути загальними для всіх знань, які інтегруються. Це принципи детермінізму, історизму, об'єктивності, загальності та наукової обґрунтованості, правового поля предмета та об'єктів.

Усі зазначені принципи, крім загального значення для судової експертології, набувають специфічних відтінків (характерних для всіх юридичних наук), незалежності наукових і практичних результатів від соціальних (насамперед політичних) факторів.

Вчені-криміналісти виокремлюють методологічну, практичну, прогностичну функції загальної теорії судової експертології [4].

Г. В. Прохоров-Лукін і М. Я. Сегай додають до зазначених ще дві функції: адаптаційну і навчально-методичну [5]. Адаптаційна функція загальної теорії судової експертології полягає в точній оцінці застосування нових природних і технічних методів, які використовують у судовій експертології та які встановлюють загальні принципи пристосування їх до завдань експертного пізнання та оцінки отриманих за допомогою цих методів результатів. Навчально-методична функція загальної теорії судової експертології спрямована на забезпечення єдиного підходу до підготовки експертних кадрів незалежно від базової та конкретної експертної спеціальностей.

С. Ф. Бичкова додає до цих функцій синтезувальну та пояснювальну [2].

В. А. Штоф найважливішими функціями будь-якої теорії називає пояснювальну та прогностичну (поясненням називають процес міркування або розумового висновку, коли з посилок, що містять повну інформацію, обґрунтовується факт, гіпотеза або закономірність теорії; пояснення завжди здійснюють у формі висновку або системи логічних висновків) [6]. З урахуванням характеру та змісту інформації посилок і способу міркування виокремлюють такі типи наукового пояснення: гіпотетичне, під час якого для пояснення використовують гіпотезу (висунені на цій основі гіпотези мають допомогти відшукати наукові закони та теорії); номологічне, яке використовують для пояснення фактів або емпіричних узагальнень хоча б одним науковим законом (виникнення інформації про подію злочину в об'єктах матеріального світу); теоретичне, яке як спосіб пояснення використовує теорію (у цьому полягає її концептуальне ядро). Останній тип пояснення є особливо важливим, бо дозволяє пояснити як окремі факти, так і їх закономірності.

Загалом пояснювальна функція притаманна будь-якій теорії як на стадії її формування, так і в процесі подальшого розвитку. Чим вищим є науковий рівень теорії, тим глибше та повніше вона розкриває сутність і зміст відображеної в ній галузі дійсності, тим досконалішою та різнобічною є її пояснювальна функція, тим вищою є ефективність цієї функції.

Також важливою є прогностична функція загальної теорії. Прогнозування невід'ємне від пояснення. Зв'язок між ними базується на тому, що і прогнозування, і пояснення спираються на ті самі теорії, тобто на ті самі закономірності та зв'язки. Різниця між ними полягає лише в тому, що в процесі пояснення для раніше відомих фактів підшукують теорію, з якої логічно виводять прогнозування, що збігається з описом цих фактів, тоді як прогнозування складається з логічного виведення з цієї теорії висновків, що стосуються невідомих раніше фактів (якостей, явищ), тобто події, яка може і повинна відбутися в майбутньому, а також фактів, які вже існують, але невідомі та мають бути відкриті в майбутньому.

Наголошуючи на значенні прогнозування для загальної теорії судової експертизи, Ю. Г. Корухов писав, що сьогодні є всі підстави говорити про підтвердження практикою таких закономірних свого часу прогнозів, як інтегрування знань для розробки методів дослідження, розвитку експертної профілактики [4]. Крім того, ця функція дає змогу прогнозувати створення нових і впорядкування наявних окремих теорій удосконалення певних родів експертиз і виникнення нових родів (видів) удосконалення процесуального законодавства, що регламентує експертизи; розвиток різних напрямів організації та проведення судових експертиз, створення автоматизованих систем і робочих місць.

Синтезувальна функція загальної теорії має на меті синтезувати весь отриманий емпіричний матеріал, спираючись на основні закони і принципи. Вона об'єднує, синтезує всі окремі теорії, які входять до загальної теорії, вилучаючи нові закономірні зв'язки між ними та іншими елементами цієї загальної теорії. Синтезування наукових теорій є однією із основних форм розвитку наукових знань [4].

Дія синтезувальної функції наочно проявляється в застосуванні основних законів її розвитку, а саме закону інтеграції та диференціації наукового знання і закону зв'язку та обумовленості науки і практики. Т. В. Авер'янова, погоджуючись у цілому з класифікацією функцій загальної теорії судової експертології, стверджує, що слід говорити не про методологічну функцію, а про світоглядну, бо всі функції теорії виконують методологічну роль. Певні сумніви вона висловлює щодо практичної функції, вважаючи, що точніше слід говорити не про таку функцію, а про практичну спрямованість загальної теорії [7].

Така позиція є дискусійною, адже є підстави вважати, що поряд з теоретичними функціями загальної теорії експертології існують і практичні її функції.

Визначальну роль у судовій експертології, що розвивається за певними законами, відіграють експертні завдання. Характеристиками цих завдань є їх прогностична спрямованість, зв'язок з практичною діяльністю людей та потребами слідчо-судових органів. Вирішення цих завдань стає можливим лише за умови використання різних методів дослідження (природних) і теоретичного пояснення природи тих чи інших явищ.

На вибір і використання в експертній практиці методів різних наук впливають як цілі, так і завдання судової експертології. Зміст експертного завдання судової експертології певною мірою визначає вибір методу її вирішення (це може бути один з експертних методів). Навіть коли таких методів кілька, експерт залежно від поставленого завдання використовує лише ті з них, які дають змогу отримати достовірні, науково-обґрунтовані результати.

Отже, вибір експертом методів і методик дослідження об'єктів, що надійшли на судову експертизу, залежить від експертних завдань.

Класифікація завдань судової експертизи залишається приводом для наукових дискусій. Першим експертні завдання диференціював Є. Ф. Буринський, який поділив їх на визначені та невизначені.

З огляду на те, що завдання судово-експертного дослідження є комплексним і багатогранним поняттям, застосовують різні підстави їх класифікації. Так, І. Я. Фрідман виокремлює такі чинники: логічна правильність постановки завдання, ступінь його невизначеності, рівень узагальненості, повнота постановки завдання, складність і ступінь проблемності [9].

Найважливішою підставою класифікації експертних завдань та їх розмежування є мета дослідження.

До кінця 70-х років минулого століття всі експертні завдання поділяли лише на дві групи: ідентифікаційні та неідентифікаційні (зокрема, А. І. Вінберг).

На той час такий поділ був виправданий, оскільки першочерговим завданням було вирішення проблем криміналістичної ідентифікації. Питанням криміналістичної діагностики було присвячено статті В. О. Снеткова та З. І. Кірсанова, а також праці стосовно класифікації експертних завдань за різними підставами. У 1977 р. Г. Л. Грановський за підсумками узагальнення експертної практики з комплексного дослідження обстановки місця події запропонував поділити всі неідентифікаційні завдання щодо мети дослідження на два види: діагностичні та ситуаційні (ситуаційні) [10].

Аналізуючи співвідношення понять предмета, питання, завдання експертизи, потрібно розуміти, що питання та завдання експертизи дають змогу встановити її предмет, хоча і не входять до його змісту.

Важливими характеристиками експертних завдань є їх практична спрямованість, зв'язок з практичною діяльністю людей, потребами слідчо-судових органів. Вирішення цих завдань стає можливим лише за умови використання різних методів дослідження і теоретичного пояснення природних чи інших явищ.

Уточнення уявлень про типові завдання судової експертизи дає змогу конкретизувати предмет експертного пізнання, що є підставою для розмежування теоретичних і методичних основ різних класів, родів судових експертиз.

У психології поняття «завдання» визначають як проблемну ситуацію, що містить мету, якої вона має досягнути, та умови її досягнення. Розглядаючи поняття «завдання» крізь призму теорії судових експертиз, слід зазначити, що мета завдання є вимогою, яка формується в питанні, що ставиться на вирішення експерта. Умовами вирішення завдання є надані експерту об'єкти, матеріали, вихідні дані, а правилами перетворення виступають розроблені для цього виду завдань методи і методики. М. Я. Сегай та В. К. Стринжа доводять, що в загальному предметі експертного пізнання, абстрагованого від конкретних об'єктів і спеціальних методів, визначення типових завдань, об'єднаних спільністю цілей судового доказування, має методологічне значення для розвитку загальної теорії судової експертизи [9].

Ставлячи за мету розроблення єдиної методології вирішення експертних завдань, розкриття її змісту, деякі автори вважають за можливе досягнути її шляхом створення та опису відповідних класифікаційних систем (нині класифікація завдань судової експертизи є приводом для наукових дискусій).

Усі експертні завдання поділяють на:

- завдання експертної галузі знань, тобто завдання загальної теорії судової експертизи;
- завдання експертної практичної діяльності, тобто завдання експертних досліджень.

Завдання експертної галузі знань поділяють на загальні та окремі (або спеціальні). Загальне завдання — це створення наукової бази для функціонування та розвитку спеціальних знань в експертизі як практичній діяльності з метою отримання достовірної інформації для судочинства.

Окремими завданнями теорії судової експертизи є:

- вивчення закономірностей формування та розвитку певних видів судових експертиз;
- створення нових видів і родів експертиз, пов'язаних з появою нових об'єктів або з удосконаленням методів і методик експертної практики;
- розроблення та вдосконалення засобів, методів і методик експертної діяльності;
- розроблення програмного забезпечення, автоматизованого робочого місця експерта різних видів і родів експертиз;
- систематичний розвиток наукових основ і вдосконалення загальної та окремих теорій судової експертизи;
- розроблення методів і методик оцінки висновків експерта та прогнозування процесів експертної практичної діяльності і завдань досліджень.

До завдань практичної експертної діяльності належать:

- систематичне підвищення експертної компетенції та професійної майстерності;
- підвищення ступеня визначеності експертних висновків;
- оптимізація форми та змісту експертних висновків;
- створення програм підготовки фахівців за різними родами та видами експертиз;
- паспортизація експертних методик і створення баз даних допоміжної експертної інформації (колекцій, зразків тощо);
- створення інформаційної та правової бази з метою реалізації експертної профілактичної діяльності.

У цілому експертні завдання пов'язані з виявленням і вивченням якостей та ознак об'єктів, які дають змогу встановлювати певні події. Отримання такої інформації базується на знаннях і уміннях експерта правильно вибрати та застосувати методику дослідження й окремі методи чи технічні засоби. Вибір методики дослідження залежить від завдань та особливостей об'єктів дослідження.

Як зазначалося, в процесі становлення криміналістичної експертизи завдання судової експертології було поділено на дві групи: ідентифікаційні та неідентифікаційні [4; 10]. З часом вчені пропонували всі експертні завдання поділити на:

- 1) ідентифікаційні, діагностичні, ситуаційні, класифікаційні;
- 2) ідентифікаційні, діагностичні, класифікаційні, діагностичні завдання дослідження стану;

3) ідентифікаційні, діагностичні, реставраційні, ситуаційні, класифікаційні тощо.

Ю. Г. Корухов, проаналізувавши сутність неідентифікаційних досліджень з позиції вчення про зв'язки, визначив криміналістичну діагностику як окремий метод пізнання, запропонувавши поділити експертизи на класифікаційні, ідентифікаційні, діагностичні (виключивши ситуаційні експертизи) [4].

Цікавою є класифікація експертних завдань Т. В. Толстухіної, яка поділила всі завдання на ідентифікаційні, класифікаційні, діагностичні, реституційні, прогностичні, ретроспективні (ретроспективні завдання не є експертними, а належать до судово-слідчих дій, показань свідків тощо, що наявні в класифікаційному поділі з огляду на випадки, коли вирішення цих завдань потребує допомоги експерта або спеціаліста) [12].

Під реституційними та прогностичними завданнями Т. В. Толстухіна розуміє «воссоздание, восстановление характеристик объекта или криминальной обстановки механизма события и их предсказание на основании исследования результатов действий объектов или их отображений». Визначення поняття реституційних завдань збігається з визначенням поняття ситуаційних завдань, які більшість фахівців відносять до діагностичних.

На думку А. І. Рудниченка, експертні завдання можна поділити на чотири класи [13]:

- 1) ідентифікаційні;
- 2) діагностичні класифікаційні;
- 3) діагностичні дослідження стану;
- 4) атрибутивні (допоміжні).

Т. В. Авер'янова, Р. С. Белкін, Ю. Г. Корухов, Н. С. Романов та інші вважають, що в експертній практиці вирішуються лише два види завдань: ідентифікаційні та діагностичні.

Поняття неідентифікаційних або діагностичних завдань у спеціальній літературі трактуються неоднозначно. Так, Ю. К. Орлов та Ю. Г. Корухов вважають, що діагностичні завдання вирішуються в межах різних досліджень, спектр яких «достатньо широк и определяется условиями и факторами криминальной ситуации».

На думку А. М. Зініна та Н. П. Майліс, «классификация видов криминалистической диагностики осуществляется с учетом характеристики предмета, объектов, методов и технических условий решения диагностических задач» [1].

Можна погодитися із запропонованими вченими підходами до класифікації завдань, а також підтримати авторів колективної монографії «Основы судебной экспертизы», які поділяють діагностичні експертні завдання на класифікаційно-діагностичні, власно-діагностичні, обстановкові, причинно-динамічні, а також на кінцеві, проміжні та допоміжні [14].

Таким чином, усі експертні завдання вчені поділяють на:

- завдання експертної галузі знань, тобто завдання загальної теорії судової експертизи;
- завдання експертної практичної діяльності, тобто завдання експертних досліджень.

Завдання експертної галузі знань поділяють на загальні та окремі (спеціальні). Загальне завдання можна визначити як створення бази для функціонування та розвитку спеціальних знань в експертизі, тобто для практичної діяльності з метою отримання достовірної інформації для судочинства.

Список використаної літератури

1. Потапов С. М. Принципы криминалистической идентификации / С. М. Потапов // Советское государство и право. — 1940. — № 1. — С 66—81.
2. Бычкова С. Ф. Становление и тенденции развития науки о судебной экспертизе // С. Ф. Бычкова. — Алматы, 1994. — 161 с.
3. Белкин Р. С. Курс криминалистики / Р. С. Белкин. — М. : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2001. — 837 с.
4. Корухов Ю. Г. Основы судебной экспертизы / Ю. Г. Корухов. — Ч. 1. Общая теория. — М., 1998.

5. *Сегай М. Я.* Судова експертологія — наука про судово-експертну діяльність / М. Я. Сегай // Вісник Акад. прав. наук. — 2003. — № 2-3. — С. 740—761.
6. *Штоф В. А.* Введение в методологию научного познания : учеб. пособ. / В. А. Штоф. — Л. : Изд-во ЛГУ, 1972. — 191 с.
7. *Аверьянова Т. В.* Судебная экспертиза : курс общ. теор. и прак. суд. эксп. / Т. В. Аверьянова. — М. : Норма, 2007. — 480 с.
8. *Буринский Е. Ф.* Судебная экспертиза документов, производство ее и пользование ею / Е. Ф. Буринский. — СПб. : Типогр. СПб. товар. печ. и изд. дела «Труд», 1903. — 386 с.
9. *Сегай М. Я.* Типология экспертных задач: методологические аспекты / М. Я. Сегай, В. К. Стринжа // Криминалистика и судебная экспертиза. — 1988. — Вып. 37. — С. 10—11.
10. *Грановский Г. Л.* Криминалистическая ситуационная экспертиза места происшествия. Г. Л. Грановский // Рефераты научных сообщений на теоретическом семинаре — криминалистических чтениях 21 апреля 1977 г. — 1977. — Вып. 16. — С. 3—16.
11. *Сегай М. Я.* Судебная экспертиза материальных следов-отображений (проблемы методологии) / М. Я. Сегай, В. К. Стринжа. — К. : Вид. Дім «Ін Юре», 1997. — 174 с.
12. *Толстухина Т. В.* Современные тенденции развития судебной экспертизы на основе информационных технологий : автореф. дисс. на соискание учен. степени докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; Криминалистика; Теория оперативно-розыскной деятельности» / Т. В. Толстухина. — М., 1999. — 39 с.
13. *Рудниченко А. И.* Классификация и структура решения диагностических экспертных задач, их место в системе задач судебной экспертизы / А. И. Рудниченко // Теоретические вопросы судебной экспертизы : сб. науч. трудов. — 1981. — Вып. 48. — С. 93—105.
14. *Основы судебной экспертизы : монография* / [под ред. Ю. Г. Корухова]. — М. : РФЦСЭ МЮ РФ, 1997. — Ч. 1. Общая теория. — М., 1983. — 430 с.

Стаття надійшла до редакції 03.06.2018